

המערך החברתי-כלכלי של ישראל עם מיליון עולים*

אהרן דולב

התקוה וסיכוניה

עלייה המונית עתירת הון אנושי היא מתת-שמיים לישראל, כותב פרופ' הרברט סטיין, היועץ לענייני כלכלת ישראל במחלקת-המדינה של ארצות-הברית, ומי שסייע לישראל בגיבוש התכנית לייצוב כלכלי משנת 1985. סטיין דימה¹ את עליית יהודי ברית-המועצות לגילוי אוצרות-טבע: "הגירת המוני מדענים ומהנדסים לישראל, כמוה כמצאיאת נפט באדמתה". דימוי העלייה לגילוי "הזהב השחור", מחייב פריסה ללא דיחוי של מגדלי קידוח לעומק אדמת ישראל. בנידון זה לא חסך פרופ' סטיין ספקות מקוראיו ותוכחות ממשלת ישראל:

עתה דרושות לישראל השקעות גדולות, שיחברו את מאגרי הכישורים המדעיים והטכנולוגיים הגבוהים עם מרכזי השווקים העולמיים. אולם, המדיניות הכלכלית של ממשלת ישראל היא מכשול. המשק הישראלי הריכוזי בולם פיתוח מערכות יחסים עם ספקי חוץ של הון ויזמות.

העצות שהשיא סטיין לממשלה אמורות היו להאיץ בה נלקוט בצעדי מעבר מהירים משליטה ריכוזית בכלכלה למשק פתוח וגמיש, התואם כלכלת-שוק חופשית בעידן הטכנולוגיה המתקדמת.

בין מומחי הקהילה החברתית-כלכלית בישראל, מעטים חלקו על פרופ' סטיין, כי תפנית דרמטית בשוקי ההון והעבודה והגמשה מרבית של הפוטנציאל הגלום בהם, הם אבני-בוחן להצלחה או כשל במפעל האדירים של העברת רוב בניינה של הפזורה היהודית מברית-המועצות לארץ-ישראל; יותר מ-600 אלף מקומות עבודה חדשים יידרשו עד אמצע

* מאמר זה הוא קיצור נייר עמדה בנושא העלייה מברית-המועצות שיראה אור בחוברת נפרדת מטעם נתיב במרס 1992.

אהרון דולב הוא חבר מערכת מעריב, ומבקר קולנוע בעיתונו מזה 28 שנה. א"ד פרסם בחוברות קודמות של נתיב.

² כוח-האדם העובד מקרב אוכלוסיית העולים נאמד ב-450 אלף נפש, ועוד 150 אלף עובדים מקרב אוכלוסיית ישראל.

¹ ראה מאמרו בול סטריט ג'ורנל, 26.5.91.

העשור² ליישום תחזית של עליית מיליון יהודים בחמש שנים והנחת יסודות לטווח החזוי הבא: עליית המיליון השני עד סוף המאה. "התפוצצות" דמוגרפית בשיעור של 30 אחוזים בערך, המלווה בצמיחה רב-ממדית בשיעור של שליש מנפח המשק הלאומי בחמש שנים, נתפסות לפי כל קנה-מידה כהרפתקה היסטורית מבין המרתקות בתולדות העמים, וכמטלה לאומית שלא נודעה בשום מקום וזמן.

תשתיות מתוכננות למקורות תעסוקה בסדר-גודל כאלה אינן צומחות יש מאין. נטל התשומות, יותר מ-30 מיליארד דולרים, לקליטת המיליון הראשון, מחייב מיצוי המשאבים העצמיים, גיוס העם היהודי וכל מקור חיצוני אפשרי, ומנהיגות נחושה, היודעת חשבון-נפש לאומי בתקופת הכפלה מהירה של האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל. ללא רפורמה מרחיקת לכת ומדיניות קליטה כוללת, מדינת ישראל ניצבת בפני משימה בלתי-אפשרית, שתוצאותיה בלתי-נמנעות: מעגלי אבטלה מתרחבים, בזבוז בלתי-נסלח של מטמון יהודי בהסבה "אלכימאית" של מדענים, מהנדסים ואמנים, לשומר-לילה ופועל-ניקיון. נכון לעכשיו, במלאת שנתיים לעלייה ההמונית, עם 400 אלף עולים, בקירוב – אין לממשלת ישראל מדיניות קליטה כוללת. תכניות לרפורמה, הפרטה ופתיחת המשק, יש לה לרוב, על הנייר. חברותיה ותאגידיה, קרקעותיה ושאר נכסיה, מוסיפים להתנהל בשיטת "עסקים כרגיל". מאידך גיסא, שכבת העלית המדעית מקרב יהודי ברית-המועצות נושרת אל מכוני המדע והמחקר בארצות-הברית. בריכוזי עולים בישראל מרחרחים צידי מוחות, וגובר החשש כי גם משכילים, בעלי מקצועות מן השורה, סופם שיעדיפו חלופה מקצועית בחוץ על פני תור בלשכה או מטאטא ביד כאן.

אם בריחת יהודים לארץ-ישראל היא חזון שיתב-ציון, הקורם עור מבריחה לבריחה, בריחת יהודי ברית-המועצות בימינו אלה, האם היא חזון המאיים להישר על סף התגשמות? קצב יציאת העולים מצטמצם מתחזית לתחזית והנפילה המספרית קשה: מ-250 עד 300 אלף עולים בשנה (25-20 אלף בחודש), "שכבר מצויים בצינור" לשנה הקרובה

³ בין היתר, ראה פרסומי המכון הירושלמי "תצ" פית", בהתלהט ד"ר אהרון פיין, מאוקטובר 1991.

בתקופת הביניים יועסקו חלק גדול ממשכילי העלייה הנוכחית כעובדי שירותים, כי תעסוקה בתחומי התמחותם לא תהיה: "העולים לא יראו בזה אסון, כל עוד יראו להם אור בקצה המנהרה". ולא רק אסון אין בזה – "רווח והצלחה יעמדו לכולנו" בתקופת-המעבר:

גם לפני העלייה היו בישראל 150 אלף מובטלים ישירים וסמויים. בה בעת העסקנו 150 אלף פועלי שטחים, כי מובטלינו בחלו בעבודות שירותים ובניין והשטחים סיפקו כוח עבודה זול. באה העלייה והיינו כחולמים. כבר מזמן לא פגשו אנשים ברבבות, שהביאו עמם אפיוני תרבות של חברה עובדת.

מוכנותם של עולים להיקלט, ולו זמנית, בכל עבודה זמינה, זקפת לתועלתנו, גם לתועלת העולים:

הם מזכירים לנו נשכחות, כי שום דבר בווי אין בעבודה וגם עבודה פשוטה, היא פרנסה המכבדת את בעליה. בכך הם מחזירים לנו את כבודה האבוד של העבודה היהודית. אותו כוח עבודה ישראלי בלתי-מקצועי שנפלט משוק העבודה הפשוטה מפני שהתבייש לעשותה – שהרי לפועלי שטחים נועדה – יחזור אליה. לעבוד לצד פרופסור ובחברת מהנדס, זו כבר לא בושה. העולה המשכיל, בשתי שנות ניקוי רחובות, ירכוש הסתגלות, יתערה, ישפר סיכוי לטפס מתחתית הפירמידה ולהרים כישוריו לגובה ראוי. חובת המדינה לסבסד את פרנסת העולה בשלב המעבר מעלייה לקליטה, תקדם תהליך הבראה. מבנה מדיניות השכר ישתנה, תחל החזרה מבוקרת של העולה המשכיל מן העבודה הפשוטה המאולצת לתעסוקה מקצועית תואמת את כישוריו ואת צורכי המשק, הצועד לקראת סגירת פערי קדמה טכנולוגית. יוחל בתיקוני העיוותים, העוצרים את קדמת המשק ותחכומו. כוח העבודה הזול יחזור לשטחים; השכר לא יהיה עוד מרכיב זניח בעלויות הייצור; ענף הבנייה יעבור לתיעוש; התעשייה הבסיסית תתוחכם.

ד"ר יעבץ צופה קדימה דרך מצוקה זמנית ורואה בעלייה "מנוף אדיר לשגשוג ופריחה". מציאות או אוטופיה?

יש מקום לאופטימיות לגבי האתגרים והפוטנציאל להשגתם. יש מקום לדאגה בכל הקשור להיערכותה של המדינה לקליטת העלייה, בעיקר בניצול משאבים ופיתוח תשתיות.

אבל:

אינני מעז לחשוב במושגים של כישלון הקליטה. אמרת "הקליטה נכשלה", כאילו אמרת "הביטחון נכשל". עלייה לישראל וביטחון לישראל הם כלים שלובים. מדינת ישראל היא דגל, שלא יתנוסס ללא תורן. העלייה היא התורן. שום אדם

(לפי תחזית ממשלתית מראשית הקיץ), ירדו האומדנים ל-100 אלף ומטה (8,000 איש בחודש) לשנה הקרובה, (לפי תחזית ממשלתית מסוף ספטמבר).

לפי אומדני מכוניס פרטיים³ העולים בקנה אחד עם תחזיות הממסד, 45 אחוזים מקרב העולים מייעצים לקרר בים וידידים להימנע מלעלות לישראל עכשיו, או לא לעלות כלל, בשל קשיי דיור, תעסוקה ומצוקות קליטה בכלל; 37 אחוזים סבורים כי מוטב להשהות את היציאה מברית-המועצות. מיעוט לא-מבוטל (8 אחוזים) מאיץ במכותביו לצאת, אבל לכל ארץ הגירה אחרת, למעט ישראל. המסר חד וחלק: במלאות שנתיים לעלייה, דחפי הבריחה מברית-המועצות המתפוררת – שנאת יהודים, מחסור, תוהו והוהו, מורא העתיד – הולכים ומאבדים ממשקלם בהשוואה למצוקות הקליטה במדינת ישראל.

בעוד סף הציפיות של העולים להיקלט יורד, מרבה ממשלת ישראל מבוכה וספקות בשיגיונות דיוניה והכרעותיה. אחד השרים מסכם את התרשמותו מן הדיונים בתקציב המדינה לשנת 1992 בזה הלשון: "זו ממשלה, שאינה רוצה בעלייה". שר אחר מאשים את הממשלה ב"הכשלת העלייה". "זו בגידה בציונות", אומר שר שלישי. שר האוצר מציג בפני הציבור בררה – אבטלה או עלייה ("מי שאינו רוצה אבטלה, צריך לקצץ בעלייה") – ומבשר על מצאי תעסוקות במשק, שילך ויצטמצם: האבטלה העמוקה (כ-11 אחוזים מכוח האדם העובד, כיום כבר 140 אלף איש) תחרף (ל-14 אחוזים, כלומר עד 175 אלף איש) בשנה הקרובה ולמעלה מ-60 אחוזים מכלל המובטלים יהיו עולים.

האמנם חוסר האונים של ממשלת ישראל הוא בגידה ביעד ההיסטורי ובסיכוי להשיג את המטרות האסטרטגיות של ביצור הקיום, יציבות ורווחה? אם אכן כך, בבוא יום חשבון נפש לאומי, ספק אם יעמוד לקברניטי המדינה היהודית בשעה היסטורית זו הטיעון על גודל המטלה, מיעוט משאבים או כל תואנה אחרת. קבילותם כנסיבות מקילות, תידחה מן-הסתם בכל טריבוונל יהודי וערכאה ציונית.

המטאטא כמפרנס זמני

ה נכון מעצם הגדרת העלייה לישראל כ-Raison d'être [טעם הקיום] הייחודי של מדינת ישראל, מסכים ד"ר חיים יעבץ, יוזם ומתאם "הפורום הלאומי לחשיבה אסטרטגית על עתיד התעשייה והכלכלה". עם זאת, ד"ר יעבץ, בהשקפה חריגה, שולל את ההיגיון הרואה כישלון בקליטה ואת עצירת העלייה בקשיי דיור ואבטלת העולים בתקופת המעבר בין עלייה לקליטה. דעתו חיובית אפילו על "המטאטא כמפרנס זמני". ד"ר יעבץ גוזר גזרה שווה בין עלייה זו לקודמותיה:

בכל העלויות היו פרופסורים שטאלצו לטאטא רחוב או לסלול כביש. כל עלייה השתלבה, בסופה, כחלק אינטגרלי בתהליך השבחה של חברה בהתהוות.

בהנחה שיינקטו הצעדים הנדרשים – ובנידון זה דעתו של ד"ר יעבץ כדעתם של פרופי סטיין ומרבית עמיתיו בקהילת הכלכלנים – פער הזמן בין עלייה לקליטה יימדד בשנתיים.

בישראל, הדיוט או מלומד, אינו יכול לצאת מתוך הנחת עבודה, שכיולון קליטת העולים הוא בגדר אפשרות.

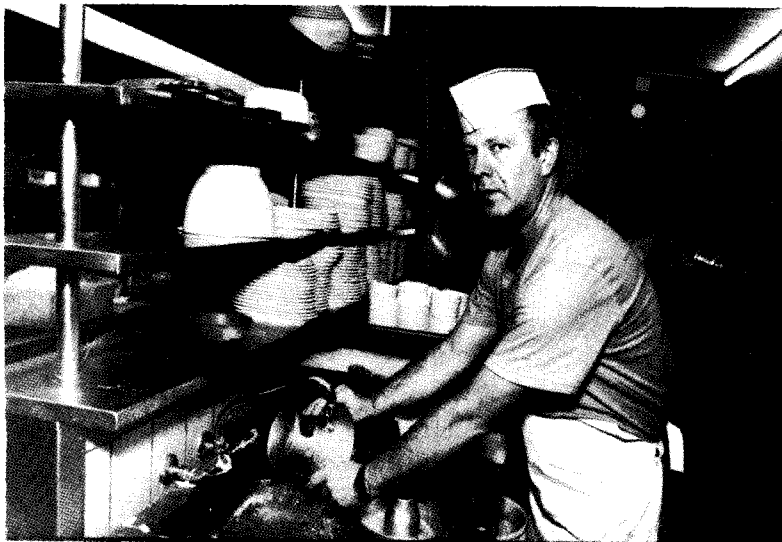
בנק ישראל מול האוצר, או: על המלצות והיפוכן

ש וס אדם, אולי, אבל ממשלה בישראל היא אופרה אחרת. "אסור לפספס את העלייה" היא סיסמה, הנדמית יותר ויותר לשריקה עצבנית באפלה, כאשר תכניות ומודלים לקליטת העולים נשלפים באלתור ונטמנים בחפזה בחינוי מרות. תקציבים למימון קליטת העולים, יורדים בהתאם לתנודות באומדני העלייה. תקציב המדינה הגירעוני בסך 111 מיליארד ש"ח, זוקף לגירעון עלייה בהיקף של 200 אלף נפש בשנת התקציב 1992. אולם, עיון בסעיפי מימון קליטת העולים מלמד, כי בכל הקשור לקליטה כמשימה לאומית, ממשלת ישראל מוסיפה להשליך יתבה על ערבויות אמריקניות להלוואות חוץ. תקציב המדינה מתייג את העלייה כבת-ערוכה בידי הדוד סם, שיתן או לא ייתן ערבויות.

עליית היהודים וערבויות תלות כמנוף ללחץ מדיני התגלגלו, כצפוי, מושינגטון לוועידת מדריד, שעה שממשלת ישראל הוסיפה לשלם מס-שפתיים לתכניות הפרטה עתירות הון, ומיאנה להיפרד משליטה על יותר מ-150 חברות כלכליות ובנקים ומ-93 אחוזים מכל קרקעות המדינה. הפרטה מהירה ונמרצת של הכלכלה הממשלתית, טוענים בכירי הכלכלנים, משמעה באחת, שחרור המשק והבראתו, יצירת מנוף פיננסי לקליטת העולים וצמצום התלות בחסדי זרים.⁴ אולם הסכום של 2.3 מיליארד ש"ח (כ-2 אחוזים בלבד), הנקוב בתקציב בסעיף "הכנסות מהפרטה", מבטא כוונה ממשלתית הפוכה: איריותור על התלות, אם המחיר הוא ויתור על איש מנגנונים ביוורקטיים מנופחים בפעילי מפלגות וקבלני קולות, ושמיטת מאחזים פוליטיים במשק הלאומי ונכסיו.

"ישראל תצטרך לבחור בין התחלואות לערבויות", אמר שגריר ישראל בושינגטון זלמן שובל, ועורר תגובות נגד של ראשי הבנקאות בישראל, שכפרו בנחיצותן של הערבויות האמריקניות. פרופי (לרפואה פנימית) עזרה זהר, ראש תנועת "עצמאות" וממבקריה החריפים של שיטת הממשל בישראל, בדק מניין שאבו ראשי הבנקאות את ביטחונם ביכולתה העצמית של ישראל לממן את קליטת העולים: 10 או 20 מיליארד דולר בפריסה לחמש או עשר שנים, הם בסך הכל 4 מיליארד או 2 מיליארד בכל שנה. מימון זה ניתן להשיג מתוך הקטנת יתרות מטבע החוץ (כ-6 מיליארד דולרים ב-1991) ואשראי נוח של ספקים, שיתוזרו ביניהם על הזמנות ממשק גדל, המייבא בהיקפים ניכרים. חלק נוסף יתקבל כסיוע מיהדות העולם והלוואות מבנקים בחוץ-לארץ.

מאז תקופת השפל באמצע שנות השמונים, כאשר חובות החוץ הגיעו ל-80 אחוזים מן התל"ג וקווי האשראי החיצון נסגרו, ירדו חובות החוץ לכדי 35 אחוזים מהתל"ג, ואין להניח כי בשנים הקרובות תיתקל מדינת ישראל בקשיים בגיוס הלוואות בחוץ-לארץ. מה גם שהפעילות הכלכלית המתרחבת עם העלייה תגרום לצמיחה במשק בשיעור של 8 אחוזים בשנה בערך, וחלקו של החוב החיצוני בתל"ג יגדל

מיליון עולים הם מוטנציאל מדעי המוערך ב-40 מיל-יארד דולרים. לפי ההתחזק המקצועי, ממוצע התוצר לעובד בקרב העלייה הרור-סית הוא 60 אלף דולרים לשנה, כלומר, כמל מן ה-תוצר הממוצע לעובד בישראל. אם ייקלטו 90 אחוזים מהם במקצועותיהם, תהיה ישראל כבר בשנת 2000 אחת המדינות העשירות בתבל. בינתיים הגניקולוג ד"ר ויקטור אנדיאן שוטף כלים במסעדה סינית ב-טבריה.

⁴ שווי החברות הממשלתית, בהערכה זהירה, קרוב לסכום ההלוואות שיש-ראל מבקשת להשיג בער-ביות האמריקניות, דהיי-נו: כ-10 מיליארד דולרים (הערי המערכת).

⁵ מחלקת המחקר של בנק ישראל, אייר התשנ"א, אפריל 1991 (מסי קטלוגי 3079091001). התכנית הוגשה לראש-הממשלה ב-23 באפריל 1991.

⁶ "תכנית מתאר ארצית" מס' 13.

גידול שולי בלבד. ידוע לכל, כי תכניות גמרה לקליטת העולים יש לממשלה לרוב, אך ריבוי תכניות הוא, ככל הנראה, מרשם ממשלתי לקיפאון, והונאה עצמית (בנוסח: "העולים יבואו, השיכונים כבר בדרך, גם המשק יצמח, גם תעסוקה תהיה") היא עיסוק ממשלתי רווח, המשתק כל זרוע מבצעת. אם דרוש לממשלת ישראל "אליבי" לאפס-מעש, הנה בין שלל תכניות "דמה" מזדקרות שתיים, כבודות-משקל מכולן: שתי "תכניות-אב" לקליטת עולים, שכל אחת מהן מושכת למדיניות קליטה כוללת בכיוונים שונים, אם לא הפוכים. שתיהן פרי חשיבה שיטתית של מיטב המוחות והאחת לרעותה היא כתרתי-דסתר.

תכנית-האב הראשונה, "תכנית לקליטת מיליון עולים" (בחמש שנים, לשנים 1991-1995), הוכנה על-ידי בנק ישראל וחתומה בידי הנגיד היוצא, פרופי מיכאל ברונז.⁵ רפורמה ליברלית במשק בכללו ובשוק החוץ בפרט, היא התחזית של בנק ישראל לעלייה על מסלול הקליטה. תכנית בנק ישראל קוראת לשחרור המשק מכבלי התלות בביוורקטיה, לתיאגוד, להפרטה, למכירת נכסי הממשלה, למזעור המעורבות הממשלתית במשק ולמעבר מהיר לכלכלת שוק. בנק ישראל רואה בקליטה ישירה גורם חיובי זמני, שאינו רצוי כפתרון קבע.

תכנית-אב שנייה קרויה "תכנית המתאר הארצית לבנייה, לפיתוח ולקליטת עלייה"⁶ (גם זו תכנית חומש, לשנים 1991-1995). תכנית זו הוכנה בידי צוות מומחים, שנתמנה בהחלטת הממשלה והחל עבודתו עוד לפני שנה וחצי בערך, בהוראת המועצה הארצית לתכנון ולבנייה מיום 3 ביולי 1990. לפי לוח הזמנים שנקבע, אמור היה הצוות להניח על שולחן הממשלה בדצמבר 1991 מהדורה סופית של "תכנית המתאר הארצית" לקליטת העולים. עיקרי ממצאיו והמל-צותיו נכללו בדו"ח-ביניים מ-13 ביוני 1991, שהוצג בפני ועדת היגוי הכוללת את נציגי כל משרדי הממשלה ונציגי ציבור.

מן ההשוואה בין שתי התכניות עולות מסקנות והיפוכן, בצד המלצות והיפוכן: בניגוד לבנק ישראל, רואה תכנית המתאר הארצית בליברליזציה של המשק, בביטול מעורבות ממשלתית ובכלכלת שוק חופשית, מגמות בלתי רצויות

תכנית המתאר המליצה להתאים את מבנה המשק להרכב המקצועי של העולים; תכנית בנק ישראל קראה להתאים את העולים למשק והמליצה על סגירת פערי איר-התאמה בין הפרופיל המקצועי והטכנולוגי של העלייה למבנה המשק וצרכיו, באמצעות הסבה מקצועית של העולים.⁷

"תכניות-אב" למדיניות קליטה כוללת של "ההגירה המשכילה ביותר בעולם" (60 אחוזים) ושילובה במשק ישראלי צומח, אינן חסרות, כאמור... חסר מעש, ורמת הביצוע שואפת לאפס, הן ב"העמקת המעורבות הממשלתית במשק" ברוח המלצות התכנית האחת, והן ב"פתיחה רדיקלית של המשק" ברוח התכנית השנייה והמלצות מרבית המומחים.

באין תזוזה לשום כיוון, התוצאה איננה התהוות צוואר בקבוק בטווח הקצר, כלשון החוזאים החוקרים, אלא היווצרות צובר אבטלה בשלבי התפוצצות: מספר האקדמאים, שנרשמו כדורשי עבודה בלשכת התעסוקה לאקדמאים, גדל פי ארבעה בשנה אחת⁸ והגיע ל-28,057 איש ביולי 1991 – למעלה ממחציתם עולים, שקיבלו אישורי אבטלה. שלושה חודשים לאחר מכן, באוקטובר 1991, נמנו 15 דורשי עבודה אקדמאים על כל משרה אקדמית פנויה. היקף המור בטלים בקרב כלל העולים נרשם כגבוה פי ארבעה בקירוב: 40 אחוזים מכוח האדם העובד מקרב אוכלוסיית העולים, לעומת 11 אחוזים בערך מכלל כוח העבודה במשק. על קליטת רבבות עולים משכילים ושילובם במערכות הכלכלה והחברה בישראל נאמר, כי היא לב-לבה של בעיה קיומית בשני מעגלים הכרוכים זה בזה: גורלם האישי של העולים המשכילים – היישארו או לא יישארו כאן, היוסיפו לבוא או יחדלו? ומדינת ישראל – מה דמות ועתיד יהיו לה עמם או בלעדיהם?

האמנם דרוש פנחס ספיר חדש?

ש ר האנרגיה והטכנולוגיה, פרופ' יובל נאמן, מבטא בתשובתו פיתוחן ריאליסטי, בצד מגמות מנוגדות – כלכלה ריכוזית או משק פתוח? – המתרוצצות בממשלה ומשתקות אותה:

כדאי שנוכח, כי בשנות החמישים הוכפלה אוכלוסיית ישראל ביישוב חסר כל, שמנה 600 אלף נפש. העולים הושמו במעברות ונוצרו פערים חברתיים, אך רובם נקלטו. היינו אז יישוב עני, אבל אידיאליסטי. כיום אנו חברה ומדינה מטריאליסטיות ואגואיסטיות. אפילו ניתן היה לגלגל את הזמן לאחור, את המשא הכבד של קליטת העולים אי-אפשר להרים בכוח האידיאלים לבדם.⁹

בניגוד לדעת כלכלנים ולתכניות ממשלתיות (מעוכבות) על ליברליזציה והפרטה, פרופ' נאמן הוא מדען נוסטלגי, המתגעגע לשיטת "כלכלת הפתקים" נוסח פנחס ספיר:

תתפלא, אבל לדעתי מה שדרוש לנו עכשיו זה פנחס ספיר חדש. לפי הבנתי, שום מדינה בעולם לא תהיה מסוגלת לקלוט הגירה בשיעור 10

בתקופה של עלייה גדולה. המלצותיה נוטות ליתר מעורבות ממשלתית ולהעמקת ההכוונה הריכוזית המבוקרת של המשק. לעומת בנק ישראל, שאינו רואה בקליטה הישירה שיטה רצויה לטווח רחוק, תכנית המתאר ממליצה על המשך הקליטה הישירה. להלן כמה מעיקריה:

- אוכלוסיית מדינת ישראל (יהודים ומיעוטים) לסוף העשור נאמדת בה ב-8 מיליון נפש, כ-6.5 מיליון מהם יהודים.
- בתכנית זו, המאתרת פערים גדולים בין קצב הכנת תשתית למקורות תעסוקה לבין תנופת בינוי למגורים, נטל מימון הקליטה נופל בעיקרו על הממשלה. מעורבות ממשלתית מקיפה, לשיטת מחברי הדוח, היא תנאי הכרחי בתהליך של קליטה המונית בקצב מואץ.
- מסקנה אחרת מתייחסת לבעיית התעסוקה והאבטלה כמכרעת לגבי עצם המשך העלייה ההמונית, ומכאן: יצירת 500 אלף מקומות עבודה חדשים – או 150 אלף מקומות עבודה בשנה – עד סוף 1995, היא המשימה החיונית.
- הפתרונות המוצעים בדוח הביניים של תכנית המתאר סבים בעיקרם על מעורבות (מימון) ממשלתית ניכרת ועל מדיניות הכוונה ממשלתית להתאמת המשק לפרופיל המקצועי של המוני העולים.
- כאמור, באפריל 1991, כחודשיים לפני הגשת דוח הביניים, זה, הגיש בנק ישראל את תכניתו הנוכרת. הנגיד היוצא, פרופ' מיכאל ברונר, הציג את עיקריה בפתח דבר:

...הגמשת שוק העבודה, עידוד השקעות, רפורמות בשוק ההון, ליברליזציה בסחר-חוץ...

וזהויר כי:

...אי-ביצוע המדיניות ימנע אפשרות ליהנות מפרותיה של העלייה, קצב הצמיחה של התוצר יהיה קטן מדי, האבטלה תתפתח לממדים מסוכנים ובעקבותיה תגדל הירידה מהארץ, הן של עולים והן של ותיקים.

פרופ' ברונר סיים בהבעת חשש, כי "הזדמנות היסטורית תוחמץ", בצד הבעת תקווה וסיכוי "לשגשוג כלכלי של החברה הישראלית כולה, ותיקים ועולים, בתנאי (שיהיה) ביצוע נחוש וקפדני של התכנית..."

תכנית בנק ישראל צפתה שתי התפתחויות מגמתיות רצויות, אם אכן תתבצע תכנית קליטה כוללת: גידול ברמת הביקושים המקומיים בשל צרכי העולים החדשים, וניצול גל העלייה ליצירת פוטנציאל של ייצור וצמיחה. בצומת זה נפרדו דרכיהן של תכנית בנק ישראל ותכנית המתאר ועלו על מסלול התנגשות ביניהן. בניגוד חד לתכנית המתאר, הממליצה על "העמקת המעורבות" הממשלתית, בנק ישראל קורא ל"ישחרור המשק" ולהסרת מחסומים בירוקרטיים מעל דרכו של המגזר העסקי בתחומי השקעות והייצור. בין תכנית המתאר לתכניתו של בנק-ישראל קיים קונסנסוס (כמעט) אך ורק בתחזית הכמותית של תוספת כוח-האדם העובד, ובאיתור המחסור בתעסוקה כנקודת תורפה עיקרית במאמץ הלאומי של קליטת העולים. בתפיסת המדיניות והפתרונות המומלצים, שתי התכניות נעות בנתיבים נגדיים.

⁷ "בינייר העמדה" הנוכח יידונו בהרחבה שתי תכניות-האב וכן מחקר מקיף שנערך בראשות פרופ' גור עופר מהאוניברסיטה העברית (ישראל) מס' 91.05, שרבים מנתונו אומצו על-ידי בנק ישראל). כן תיערך השוואת את הקליטה של עולי רוסיה בשנות השבעים והשמונים בתעסוקה, לגל העלייה הנוכחי, ויובאו נתוני ניתוח מפורטים על העלייה המשכילה, המ-שלוש את כוח-האדם עתיר-הידע בישראל, בעייתיותו המורכבת, ה-הבטחה הגדולה הגלומה בשילובו בכלכלה מתק-דמת ומשק צומח, וכיווני פתרונות מוצעים.

⁸ הודעת מנכ"ל שירות ה-תעסוקה מיום 25.5.91.

⁹ דוח ביניים על קליטת מדענים עולים בתעסוקה; הוגש לשר האוצר ביום 3.7.91.

נגני רחוב אלה, שרק קודק מפריד בינם לבין קבצנים מן המניין, באו על פי רוב ממיטב התזמורות ברוסיה. על פי הערכה זהירה ניתן היה, ולו רק מן העולים שהגיעו עד כה, להרכיב עשר תזמורות סימפוניות. העושר התרבותי הטמון במיליון איש אשר נמנו עם העליית התרבותיות בארץ מתאם יצאור, כך יש לקוות, את ישראל מגלישה במורד הלבנטיני המאפיין אותה מזה זמן.

¹⁰ על תפיסתו של פרופ' טאמן בקשר לקליטת עלייה משכילה כמנוף להרמת המדינה לראש הפירמידה הטכנו-מדעית בעולם – ב"נייר העמדה" הנזכר.

אחוזים מהאוכלוסייה בתקופה של שנתיים ולה- משיך לקלוט בקצב דומה, ללא מעורבות ממלכתית עמוקה במימון ובביצוע. אין ברירה, אם במיליון עד מיליון וחצי עולים עד סוף העשור מדובר, צריך לעשות 'רברסי' לעשר שנים, אחרת כוחות השוק יפעלו והעולים יגיעו לארצות-הברית ולקנדה.

פרופ' טאמן חוזר ותובע בממשלה "ללכת" על מיזמים לאומיים גדולים: תעלת הימים, חידוש "הלביא", הנחת מסילות-ברזל, ייצור אנרגיה מפצלי-שמן ועוד. במיזמים אלה לבדם ייקלטו יותר ממאה אלף עובדים בכל הדרגים המקצועיים, החל במנהלנים, טכנאים ועובדי מחקר וכלה במהנדסים ומדענים:

אם נצליח בקליטתו ושילובו של ההון האנושי הזורם אלינו, נטפס אל ראש הפירמידה המדעית-טכנולוגית בעולם. אם 'נפשל', אחרים יטפסו; אנו לא נסלח לעצמנו והדורות הבאים לא יסלחו לנו.¹⁰

פשר ציני מסויים לשיתוק הממשלתי נוכח אבטלת העולים המחמירה, עולה בשיחות עם יועצי שרים, מבין הנושאים באחריות לקליטת העולים. אם "תכניות-אב" לקליטת העלייה פונות לכיוונים שונים ולי"דוקטרינות" כלכליות סותרות, האין בהן "אליב" לקיפאון? מעש מחייב רפורמציה קיצונית במשק, פתיחתו והתאמתו לגודל המטלה הלאומית. אי-עשייה, לפיכך, איננה עכבה בלתי רצויה למשטר פוליטי שאינו חדל לדבר על שינוי רדיקלי במבנה המשק אך אינו נוקף אצבע, מפני ששינוי הוא ויתור על מוקדי כוח ושליטה פוליטיים. "לא מספיק שמדברים על רפורמות", אמר נגיד בנק ישראל החדש, יעקב פרנקל, ערב המראתו לוועידת קרן המטבע הבינלאומית בבנגוק, "הכרחי להוציא אותן מהכוח אל הפועל ולרזא את ביצוען, כדי לשפר את הדימוי הכלכלי של ישראל. הכרחי למכור חברות ובנקים, להיפתח להשקעות, להקל על גיוס מלוות...".

האם צריך לומר שהעולים "יגיעו גם ככה", כהנחת-עבודה ממשלתית, אינה עומדת בשום תבחין נתחני ואינה קבילה על שום חוקר, מחקר או תכנית-אב לקליטת העולים. יהודי ברית-המועצות אינם בורחים רק מחמת אנטישמיות אלימה; הם בורחים גם מאנרכיה, משפל וממחסור – פרי- באושים של משטר כלכלי בולשביקי.

בארץ מורים הסקרים, כי בחלוף הים המעבר לחברת צריכה שופעת, תור האי-נחת אינו מאחר לבוא, עם הכניסה למבוכיה הקפקאיים של פקידסטן ביורוקרטית נוסח ישראל. עולי ברית-המועצות אינם ששים לחבור מחדש אל "אותה" ביורוקרטיה מסואבת", ולוא גם במהדורת ארץ-אבות:

60 אחוזים מהעולים סבורים, כי בישראל הביר- וקרטית מושחתת לפחות כמו בברית-המועצות,

קובע סקר שערכה ד"ר מינה צמח לפני חודשים אחדים בהזמנת "המרכז להתנדבות בישראל".¹¹ נחמיה לבנון, פעיל סמוי במערכות העלייה בברית-המועצות, נחשף לראשונה

ב-6 בדצמבר 1990 מעל בימת "פורום גיין קרקפטרק" באוניברסיטת תל-אביב. לבנון סיפר למאזיניו (לפני שנה!), כי למעלה ממיליון יהודים מחזיקים ב"הזמנה" לעלות לישראל, אך טרם החליטו לבוא. רבים באים, כי התייאשו מהמתנה לאשרות אמריקניות. רבים אינם באים, כי פניהם לארצות-הברית בכל מחיר, גם אם הדבר כרוך בהמתנה ללא הגבלת זמן. קבוצה גדולה אחרת, סווגה על-ידי לבנון כיהר- דים, שהעלייה לישראל כלל לא "בראש שלהם".

המשך העלייה מברית-המועצות או עצירתה מותננים אפוא בשיווי-משקל שביר בין מידת (אי) האטרקטיביות שלנו לבין רמת ההימור והסיכון, שבהמתנה ובהישארות בברית- המועצות. שביר עד כדי כך, שההכרעה נתונה למוטת האיוון העדין בין סבלות החיים בברית-המועצות לבין מצוקות הקליטה בישראל. מידת (אי) האטרקטיביות של ישראל היא פועל יוצא של (אי) תפקוד המערכות הקולטות, של מנהיגות וחברה ישראליות ושל עומק המודעות ל"נס העלייה" ולגודל הסיכון והסיכוי המוטלים על כך המאזניים.

ירמיהו ברנובר מול עמוס רובין, או:

בין חרדה לתקוה

פרופ' ירמיהו ברנובר, עולה ותיק, מבכירי המדענים בישראל ופעיל עלייה נמרץ, הפך בתוך שנה אחת מנושא בשורה לנביא-זעם בעניין זה. אשתדק הזהיר:

עברה שנה, מברית-המועצות הגיעו 150 אלף יהר- דים, התחזית מדברת על רבע מיליון בכל שנה; מספרם הכולל אינו מוגבל, הוא יכול להגיע לשני מיליון ויותר... המרכיב המכריע בקליטה הוא התעסוקה. אך כבר עכשיו, יותר משתי רבבות (מתוך 150 אלף) מהנדסים, מתכנתים, מדענים, רופאים ומוסיקאים, מסתובבים בארץ ללא תקווה... אם בשנים הקרובות יעלו רק מיליון יהודים, יהיו ביניהם כחצי מיליון אקדמאים. רק הכשרתם של אקדמאים במספר כזה היתה עולה למדינה 20 מיליארד דולר. ישראל מקבלת אוצר

¹¹ מרסם ביום 5.5.91.

לאיבוד. למשל, אנשי קבוצות הגילים המתקדמים יקדימו ויפרשו בגיל 50, במקום לפרוש ממעגל העבודה בגיל 65. האמנם הללו יוסיפו לבוא הנה מרצונם, כדי לפרוש כאן מרצון או מאונס?

לא נרמה עצמנו. תהיה ערמה של שבבים, יהיו הרבה טרגדיות אנושיות. אבל העלייה לא תיפסק, בין אם נשנה את מבנה הכלכלה שלנו ובין אם לא נשנה, וכל הדיבורים על משק ריכוזי כמכשול לקליטה הם 'באבע מיישעס' [סיפורי סבתא]. עליית יהודי ברית-המועצות היא תהליך סטיכי בלתי-הפיך.¹³

ד"ר יעבץ חולק על רובין בראיית העלייה והמשכה כנתון מובטח, שאינו מותנה בשיטה כלכלית ומבנה משק. המשך העלייה מותנה בהצלחת הקליטה, ולהצלחת הקליטה דרושים תיקוני עיוותים יסודיים במערכות השלטון והמשק. מעורבות המדינה במתן משאבים ובניית תשתיות מתוכננות חיונית עד לנקודת הזינוק של הפוטנציאל האנושי היוצר ויתרונותיו התחרותיים. מכאן ואילך המגמה חייבת להוביל לפתיחות מרבית, מודרכת אך ורק על-ידי ביקושים והיצעים במשחק חופשי של כוחות השוק. עם זאת, ד"ר יעבץ רואה עין בעין עם עמוס רובין את עליית יהודי ברית-המועצות כסגירת מעגל מהפכני בדברי ימי המפעל הציוני:

העלייה הזאת עשויה להיות תחילת הסוף בגלגולו של היהודי מאדם גלותי ליהודי ישראלי, המתפקד בזירה הבינלאומית כולה. מדינת ישראל, הקולטת מסה אנושית איכותית, תהיה פוטנציאל יצרני גדול של ידע, מדע וטכנולוגיה, ותמיד תישאר שוק ביקושים קטן למימוש הפוטנציאל הגדול. לשם הדגמה: עם כל מאה עולים מתוספים 30 עובדים לשוק העבודה. עליית מיליון יהודים עד אמצע העשור, משמעה תוספת 300 אלף עולים-עובדים (מלבד הריבוי הטבעי) לשוק העבודה בישראל. 120 אלף מביניהם בלבד ימצאו תעסוקה באספקת הגידול בביקושים מקומיים. עוד לפני המבט קדימה אל המיליון השני, היחס הכמותי בין שוק עבודה יצרני גדול לבין שוק ביקושים מקומי קטן, יאלצנו כבר באמצע העשור, להידרש לשווקים חיצוניים בסדר גודל של תפוקת 180 אלף שנות-אדם לשנה (מלבד ריבוי טבעי); נידרש להכפיל את היצוא פי שלושה, לפחות. היש תוחלת ריאלית בהידרשות לשוקי חוץ בממדים אלה? יש, אם נשכיל למצוא את הפוטנציאל האנושי התחרותי בתחומי היתרונות היחסיים שלנו.¹⁴

מיכאל אגורסקי והחשש מניכור תרבותי

איית העלייה כ"תהליך סטיכי בלתי-הפיך" משולה, בעיני פרופ' ירמיהו ברנובר, לאמונה טפלה במעשה נסים, שלא יחולל את עצמו. אין נסים ולא יהיו; "יהודי ברית-המועצות אינם בכיס שלנו", חושש גם יורי

אנושי חינם. הרכב אוכלוסייה כזה לא קיים בשום ארץ אחרת בעולם... בין מיליון העולים יהיו לפחות 150 אלף מהנדסים, מתכנתים וטכנאים, עוד רבבות בעלי תואר שלישי ומעלה במדעים השונים... קליטתם מהווה בעייה לא קונבנצ'יונלית. קיימים פתרונות... הם יכולים לגרום לא רק לצמיחת המשק הישראלי, אלא אף להעלות את ישראל למקום הראשון בעולם בטכניקה ומדע ויישומם בייצור היי-טקי. אך, הקליטה תצליח רק כאשר לנגד עיני הקולטים תעמוד תועלת המדינה, לא רק החובה 'לעזור לעולים'...¹²

מר עמוס רובין, מי ששימש כיועץ כלכלי לראש-הממשלה ולאחרונה נתמנה לכהונת המשנה לנגיד בנק ישראל, משוכנע ללא פקפוק, בניגוד לפרופ' ברנובר, כי עליית יהודי ברית-המועצות "בכיס שלנו". היא תימשך, בהיותה "תהליך סטיכי בלתי-הפיך". מר רובין אינו מייחס משקל להצלחת הקליטה, כתנאי לעצם המשך העלייה. עלייה מאוימת היא הנחה, שאינה מקובלת עליו בשום תנאי כאן או מצב שם:

הפרק של הגולה היהודית בברית-המועצות נחתם, אפילו ישתפר שם המצב הכלכלי הכאוטי. רוסיה חוזרת אל הדפוסים הלאומניים-דתיים מלפני המהפכה ומקיאה מקרבה מיעוט יהודי שאינו מוכן לוותר על זהות יהודית ולהשתלב בעממים פרבוסלביים.

קשה לנבא את טווח הפריסה של יציאת המיליונים, אך העובדות מלמדות את מר רובין, כי עד תחילת השנה (1992) יהיו כאן כ-400 אלף עולים ובצורת מצויים כמיליון וחצי נוספים. המסה הזאת עשויה (או עלולה) לבוא במנוסת בהלה נוסח "מבצע שלמה" או להגיע טיפין-טיפין. הואיל ובתנועת בריחה עסקינן, הקצב וכמות היוצאים אינם תלויים במה שיקרה כאן:

יהיה אשר יהיה, משם צריך לצאת ורק כאן מצויה זלת פתוחה. עובדה, כשרוסיה פתחה שעריה, חלק מהיהודים רצו אמריקה. לאלה התברר מהר, כי שערי אמריקה סגורים. הם שינו כיוון ובאו אלינו, או נשאר בינתיים על המזוודות. המאבק על הכרטיס לאמריקה נחלש.

יציאת ברית-המועצות, בעיני רובין, היא אבקואציה, יציאת-עם, המוצא עצמו ב"דיסוננס קוגניטיבי" עם סביבתו. מצב זה מעצמו יוצר "ממד ציוני", במובן של נהירת פליטים יהודים לארץ-ישראל – "עליית איך-בררה", שאיננה בבחינת חידוש בדברי ימי שיבת היהודים לארצם. השוני ללא תקדים בתולדות הגירת העמים, הוא בכך שמדובר בתופעה ייחודית: לא עוד הגירת המוני פועלים פשוטים מארצם לארצות שפע, לשבור שבר ככוח עבודה זול; מדובר בנהירת מסות, שרובן מצויות בעשירוניים גבוהים של משלח-יד אקדמיים. הניתן לעכלם ולהפכם למקור עצמה? לריכוז כזה של מהגרים, שרוב מניינו ובניינו מקצועות חופשיים גבוהים, אין פתרון מלא, אומר רובין. אבל יהודי ברית-המועצות ימשיכו לבוא, למרות שחלק לא קטן ילך כאן

¹² על פתרונותיו של פרופ' ברנובר לקליטת מדענים, חוקרים, מהנדסים ובעלי מקצועות אקדמיים מיר מנים ולגיוס המשאבים הדרושים, ב"נייר העמדה" הנזכר.

¹³ על זווית-הראייה של עמוס רובין, הרואה בעלייה הרבה נשורת שבבים וגם מנוף להפיכתנו ל"מדינת אינטליגנציה יצרנית" לפי "הדגם הפוזיטיבי של העיריה היהודית במזרח-אירופה" – ב"נייר העמדה" הנזכר.

¹⁴ על היתרונות ועל ה"יבוס" הצפוי לישראל לפי משנת ד"ר יעבץ – ב"נייר העמדה" הנזכר.

גלויה "ציונית" זו סומנת בחובה את תקותה של יש-ראל להגמוניה דמוגרפית ביהדות העולם, ואת הסיכוי למסה קריטית של שישה-שבעה מיליון יהודים ב-ארץ-ישראל, אשר תעקור (אולי) את רצונם של הערבים להכחינו.

שטרן רואה שכנות מכאן ומכאן: תהום של ניכור סביבתי כתוצאה ישירה של כישלון בקליטה ובשילוב העולים במערכות החיים במדינה. אך גם בתהליך מוצלח של קליטה ושילוב כלכלי, קיימת סכנה של היווצרות נטע זר והסתגרות בגטאות רוסיים בדלניים. פרופי מיכאל אגורסקי הזהיר, זמן קצר לפני מותו הפתאומי במהלך מסעו האחרון בברית-המועצות, מפני תסמונת ה"נטע זר" ותחילתה של "מלחמת-תרבות" בין עולים לישראלים. יורי שטרן קורא להתמודד בעוז בטרם פורענות. פרופי אגורסקי המנוח ראה שחורות בקוטב האור מתייצב ד"ר אורציון ברטנא: סופר, מבקר, מרצה בכיר לספרות עס-ישראל (באוניברסיטת בראילן) ואחד משני עורכי ביטאון אגודת הסופרים, מאזניים. ד"ר ברטנא רואה בעלייה רק אור תרבותי, המסלק צללים מחיי החברה והרוח בישראל, וצופה "מלחמת תרבות" מבורכת, היפוכה של זו המדאיגה את שטרן ושהילכה אימים על פרופי אגורסקי המנוח:

אמת, נכון לנו קרב קשה. היצירה התרבותית בישראל הגיעה בשנות דור לידי התפרקות כללית

שטרן. שטרן עלה ב-1981 ומשמש כיום חבר נשיאות "הפר-רום הציוני" ויועץ לוועדת העלייה והקליטה של הכנסת. בתפיסת הסיכוי והסכנה ("ללא מהפך דרסטי בכל המערכות תהיה קטסטרופה"), התחוית שלו היא שילוב סימביוטי של שתי תכניות-האב העיקריות (לעיל) המונחות על שולחן קבינט הקליטה:

העלייה משלישה את הפרופיל המקצועי של המדינה. יש התפוצצות מקצוענית ומאגר מתעצם של הון אנושי, שאינו ניתן למימוש בכלכלה מסורתית, אפילו צומחת, במושגים של ייצור לשימושים מקומיים. העלייה הזאת דוחפת את הכלכלה הישראלית למרחק עצום מעבר לגבולות הניצולת האנושית שלה. ללא פריצת דרך למאגרים עצימי מדע וטכנולוגיה, ללא ממדים חדשים בשיווק סחיר מעבר לים, ניכנס למבוי סתום, יהיה פיצוץ.

שטרן טוען כי מעבר לריבוי נעלמים ומשתנים, המעמידים בסימן שאלה כל אומדן עלייה, קיים נתון עובדתי אמפירי, המחייב התמודדות רב-ממדית:

עוד לא היתה עלייה לישראל, החסרה שורשים יהודיים ורקע ציוני, בדומה לגלי העלייה הנוכחיים מברית-המועצות, ש(כמעט)כולם מתבוללי דורות של הטמעה שיטתית.

אמנם, "הם לא בכיס", אבל "האופציות פתוחות", והכל תלוי בכושר הספיגה החברתי-כלכלי-תרבותי של המסה האנושית הזאת במחזור-הדם של מדינת ישראל.

ספיגה אינטגרטיבית של העלייה או ניכור והתבדלות – יורי שטרן מתבונן בשתי החלופות והמראות אינם מעודדים אותו. שטרן, ישראלי שנקלט והשתלב, הוא תוצר של עליית טרום-קליטה-ישירה בשנות השבעים והשמונים, שהחלה דרכה בישראל בקבלת דיור ציבורי (כמעט) חינם. שתי העליות, הקודמת והנוכחית, מאופיינות באותם מקדמים שליליים: העולים הגיעו אז ומגיעים היום לארץ זרה, ללא ידיעת השפה, וללא אמצעים ונכסים כלשהם. אך היתרונות שהיו לגל העלייה הקודם מופלגים, כאשר היום מוציאות משפחות העולים את מרבית הכנסתן (מעבודה או מסל הקל-יטה) על קורת-גג (דמי שכירות או משכנתא). ללא תמיכת גישור ממלכתית או ציבורית, ייסגרו מעגלי עוני בתוך ריק יהודי וציוני.

שטרן קורא להקדים תמוכה למפולת ולתקוף ב"עירוויי יהדות וציונות" את מערכת החיסון הקיבוצית הרופסת של העולים-בכוח בעודם בברית-המועצות:

דרוש מאמץ לאומי משולב – התאמת המשק לקליטת העולים בתעסוקה וחריש עמוק בהסברה יהודית וחינוך ציוני בברית-המועצות. אם לא ייעשו שני המאמצים במקביל, העלייה תיכנס לשלב הססני. היא עלולה להיבלם שם וכאן ניכנס לצרות חברתיות. הניכור בינינו לבין העולים יעמיק, נתחיל לראות מעגלי עוני חומרי בגטאות תרבותיים מתבדלים.

מכל מחויבות לערכים יהודיים וציוניים. לא בנקל היא תוותר על הגמוניה. אך סופה שתובס, יפציע שחר תרבותי חדש.

התרחיש התרבותי של ד"ר ברטנא חדור אמונה ואבחנה בתסמין מובהק של שינוי ערכים:

מראשית המאה עד עצם היום, ספרותנו אינה חדלה להעמיד במרכז ההווה הארצישראלית רצף של אנטי-גיבורים פסימיים קרועים, שסועים, רדופי שגאה עצמית.

זה קיבעון פוסט-רוסי, שהוטבע כדיבוק ביצירה התרבותית הארצישראלית מאז שחר המאה עד לעשורים האחרונים, בהם התרוקנה מתכנים אותנטיים, ורקבונה הפנימי פרץ במעגלי שגאה עצמית ללא מוצא:

כולם אוניפורמיים, דומים עד להבחיל בהתדמות מטומטמת להמון מערבי. כולם עוסקים במתן משמעות לחוסר משמעות וזה ריק אחד גדול, החוזר ומתמלא 'פוסט-רוסיות' בפרט ותלות כפייתית במפת התרבות המערבית בכלל. שלילה עצמית כאפיון מובהק, חלה על חלקים מרכזיים בספרותנו, גם על התיאטרון, הקולנוע, מן הסתם גם על האמנות הפלסטית, שבה בקיאותי מוגבלת.

ד"ר ברטנא טוען כי חזרה עצמית בלתי-פוסקת על שלילה עצמית בלתי-נלאית, אינה חדלה לשרבט את דיוקנו הספרותי-תיאטרוני-קולנועי של הישראלי, כאדם שאינו מסוגל עוד לשאת את עצם קיומו. לפי שאינו יכול לעמוד בניסיון הקיומי, שהונחל לו כיהודי וישראלי ואינו מסוגל להתמודד בתובענות המפעל הציוני, הוא פונה אל החידלון, אל השיבה לרחם כדי לא להיוולד. השאלה למה נולדתי לתוך מערכת מחויבויות, שאיני מסוגל לעמוד בהן, מובילה לשלילת המערכת ושלילת עצמי בתוכה, ותמות נפשי עמה. הקלות הבלתי נסבלת של אדם ישראלי מואס עצמו, בראה לה "אני עליון", ישמעאלי מדוכא, ומצאה בו צידוק לאשמה, להלקאה ומיאוס עצמיים. הישראלי החוטא עבר דה-

¹⁵ איך, לפי תפיסתו של ד"ר ברטנא, יחוללו לנו המוני עולים "עקורים" את ה' מהפכה התרבותית המ' יוחלת? – ב"נייר העמ' דה" הנזכר.

ציוניזציה. הפלשתיני המנושל עבר אידיאליזציה ונתעלה לדרגת סמל קמאי, מושא ערגותינו – הפרא האציל, שכפתנו באזיקים וגירשנו מגן-העדן האבוד. גירשנו וגם ירשנו, ומוסיפים לרשת עם כל גל עלייה חדש.

מכאן גם שלילת העלייה הציונית כחלק מהמערכת הנשללת בריטואל בנלי של מירוק עוונות, שכפרה אין להם. ספרותנו היא סמנת תרבות אנכרוניסטית, היא פנייה לאחור, אל ערש לידת החטא הציוני בבית אבא. אכן, המכוונות אחוזת הדיבוק היא על סילוק חשבונות עם בית אבא. ד"ר ברטנא רואה לאחורונה ניצנים של צלילות-דעת:

יש התחלה של הבנה לאיזו תהום נפל השמאל הישראלי, זה הנתפס כהגמון התרבות הישראלית החדשה.

בעלייה הרוסית רואה ד"ר ברטנא תקוה והבטחה ליישור עקומה ותיקון מסלול, שיובילנו לדרך המלך:

בתוך עשר שנים יתחולל כאן מהפך. הבימה שהתרוקנה תיפתח לתפיסות אידיאיות אמוניות במובן הנורמטיבי של תרבות לאומית. תהיה התמודדות אותנטית עם משמעות קיומנו כאן כיהודים וציונים.

עשרת אלפים "אמנים-עולים" הגיעו מברית-המועצות לישראל, לפי סיכום ביניים (לאוקטובר 1991) של משרד הקליטה: "אינטליגנציה יהודית כמותית ואיכותית, חומר ורוח", אומר ד"ר ברטנא,

ישו את המאזניים התרבותיים לצד ההווה המקומית האמיתית שלי' כאן ועכשיו. העולים הבאים אלינו יוציאו את תרבותנו מהגטו הרוחני. צפוי שינוי הקודים התרבותיים של חברתנו. הם ייעשו מובנים יותר, הגיוניים ונורמטיביים יותר. כל זאת בהנחה, היש לומר, כי העלייה ההמונית אלינו לא תיפסק.¹⁵

(חלקו השני של המאמר יראה אור בגיליון הבא)

מי שבאמת קולט עלייה בישראל זה הים. אם אין שיכון, אתה יכול לישון על שפתו. אם אין כסף, אתה יכול לאסוף שיריים בחול. אם אין לך בשביל מה לחיות, אתה יכול להטביע את עצמך.

נרשם על לוח מודעות במרכז קליטה בבתי-